

Alper Duman

İzmir Ekonomi Üniversitesi
alper.duman@ieu.edu.tr

Kurumlar İktisat ve Toplum için Önemlidir, Ama Nasıl?: Eleştiriler

*“Toplumlari ayakta tutan kurumlardır, tabii kurumlari ayakta tutan birşeyler olduğu sürece.”
Jon Elster (1989:98)*

1. Giriş ve Geçen Bölümün Özeti

İlk yazımda (Duman 2024), Nobel Ekonomi ödülü alan Daron Acemoğlu, Simon Johnson ve James Robinson’un (AJR) çalışmalarını dört ana eksenle ele almıştım. Birincisi, projenin büyüklüğü ve derinliğiyle ilgiliydi. AJR, ve özellikle Acemoğlu iktisadın merkezine gücü ve dolayısıyla siyasal iktisadı yerleştirmeye çalışmaktadır. İkincisi, AJR külliyyatı disiplinlerarasıdır. Üçüncüsü, külliyyatın evrimi basitten komplekse doğrudur. Dördüncüsü, külliyyat kurumsal süreklilik (institutional persistence) de dahil olmak üzere pek çok yandal literatüre ilham vermiştir.

Bu yazıda kendimce eksik veya eleştirilebilir yönlerine odaklanacağım.

Yazının içeriğine geçmeden önce biraz geriye çekilip topografik bir bakışla AJR’in ve dolaylı olarak da benim meselem olan sosyal bilimlerin genel yapısına değinmeliyim. Sosyal bilimlerin ontolojik ve metodolojik belası ikiliktir (duality). Yapı (structure) mı aktör (agency) mü? Üretim güçleri (forces of production) mi üretim ilişkileri (relations of production) mi? Altyapı mı (base) üstyapı (superstructure) mı? AJR için bu tür ikilikten (kurumlar mı gelişme mi) kurtulmanın yolu varmış gibi gelir. Kurumlar başat olmalıdır.

Bu derin meseleye çok dalmak istemiyorum. Ancak Przeworski (2004)’nin temel eleştirisinden bahsetmeliyim. Nedensellik için bağımsız değişkenin manipüle edilebilir olması gerekir. Yani gelişmeyi kurumlar belirliyorsa, kurumların (gelişmeyi etkileyen tüm faktörler kontrol edilirken) değişiklik gösterebildiğini, ve ancak bu değişiklik sonucunda gelişmenin de değiştiğini göstermek gerekir. Sorun, böyle bir durumun olanaksızlığıdır. Kurumlar içsel ise diğer faktörler de değişiyor demektir. Kurumların belirleyen faktörler hangileri ise, bunların gelişmeyi etkilememesi gerekir.

Dahası, örneğin otoriterlik kurumu elitlerin seçimiye o seçim için gerekli koşullar vardır (üretim deseni, emeğin

bol olması v.b.), bu koşullar da eğer önceki dönemlerin kurumlarınca belirleniyorsa, o zaman o önceki kurumlar nasıl ortaya çıkmıştır diye sormak gerekir. Sonsuz döngüye girilir.

Marksist kuramdan örnek verelim. Durum aynı şekilde orada da geçerlidir. Üretim güçleri başattır argümanının geçerli olması için teknolojiiden firma yapılarına tüm değişimlerin dışsal olması gerekir. Oysa üretim güçleri ve üretim ilişkileri birlikte evrimleşirler (co-evolution). Silikon vadisi kültürü (şirketlerin farklı sahiplik yapıları ve çalışma ilişkileri) olmadan yapay zeka (Artificial Intelligence, AI) çıkmaz. Prezeworski (2004)'e katılıyorum. Kurumlar ve gelişme karşılıklı içseldir ve en fazla umudumuz birbirlerini nasıl etkilediklerini anlayabilmektir.

Bu yazıda daha somut sayılabilecek eleştirilerimi tartışmaya çalışacağım. İkinci bölüm Altıya ayrılıyor. Ampirik kanıtların neden sağlam olmadığını ilk alt bölümde tartışacağım. İkinci alt bölümde modellerin varsayımların ne denli akla yatkın olduğunu sorgulayacağım. Üçüncü alt bölümde kurumlardan gelişmeye geçişteki mekanizmaların eksik olduğunu iddia edeceğim. Dördüncü alt bölüm kurumların da kıt olduğunu ve fırsat maliyetleri olduğu Beşinci alt bölüm kurumların müphemliği

üzerine olacaktır. Altıncı alt bölümde ise ülke örnekleri üzerinde duracağım. Üçüncü bölüm daha genel bir tartışma ve beklentilerim üzerine olacak. Son bölümde sonuç yerine birkaç noktayı ele alacağım.

2. Az İyi

2.1 Ampirik Kanıtlar Sağlam Değil

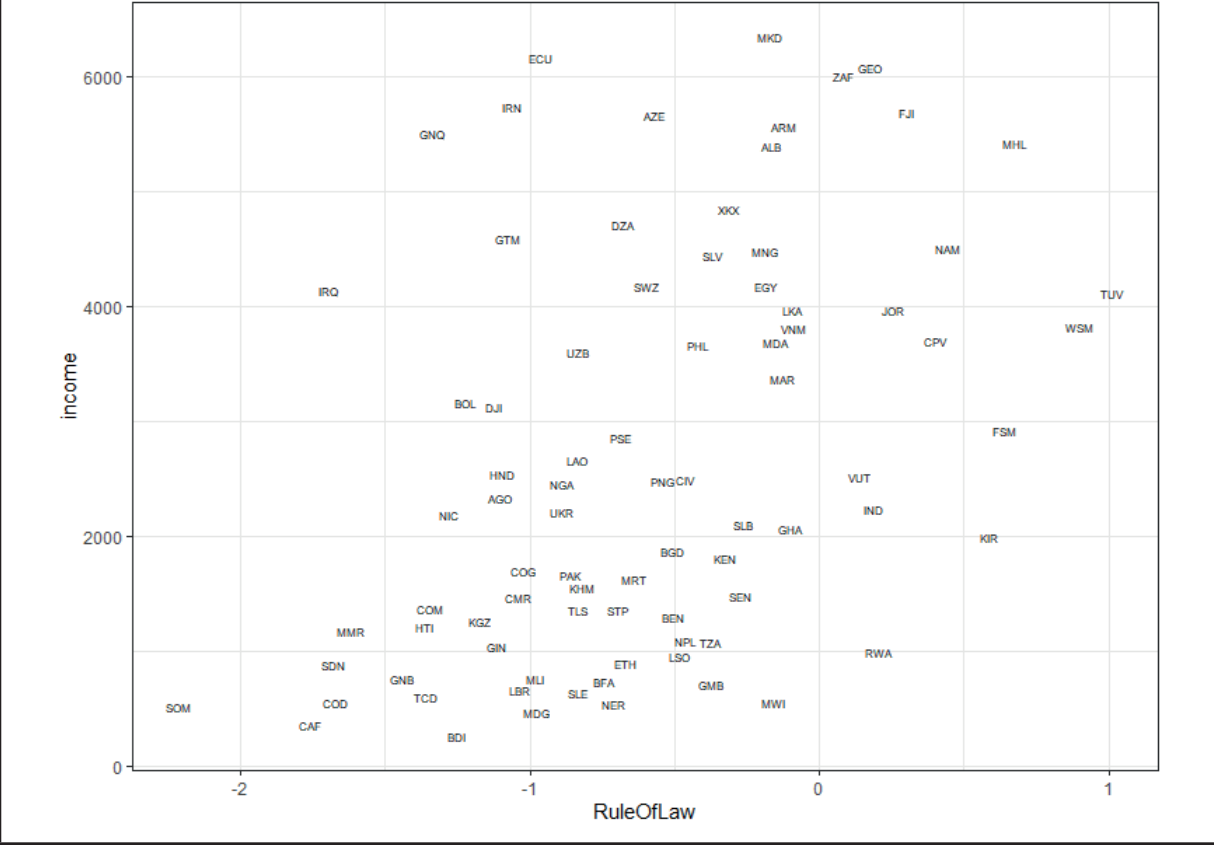
AJR (2001a) için örneklem 20. yüzyıl ve öncesinde koloni olmuş ülkeleri kapsar. Yani sadece 60 ülke göz önüne alınır. Örneğin Türkiye ve İran gibi hiçbir zaman kolonileşmemiş ülkeler için bu makalenin doğrudan söylediği bir iddia yoktur. Ancak gelişmeye dair bir kuramın daha kapsamlı olması beklenmelidir. Nitekim, sonraki yayınlar özellikle kuramsal düzeyde tüm ülkelere yansıtılabilecek soyut modellere yönelmiştir. Yine de aşağıda değineceğimiz gibi sonraki çalışmalar da ampirik düzeyde hala başarı sınırlı kalmıştır.

AJR (2001a), orjinal, kendi ifadeleriyle kurumların yerine araç değişken (instrument variable olarak) kullandıkları yerleşimcilerin kolonilerdeki ölüm oranı güncel kurumların varyansının %25'ini açıklamaktadır. Aynı çalışmadaki Tablo 4 sonuçlarına temel olan regresyonları içermektedir. Bu tablodaki en yüksek R-kare ise 0.40 civarındadır. Bu durumda kurumların, ekonomik

gelişmedeki varyansı açıklama gücü %10'un da altındadır.

Yine AJR (2001a) ve diğer uzun süre öncesinin kurumlarına odaklanan diğer çalışmaların iki başka sorunu daha vardır. Bunları Casey ve Klemp (2021)'de vurgulamaktadır. Kurumlar 16. ya da 17. yüzyılda ölçülemedikleri için eski kurumların görece yakın tarihli kurumlara etkileri göz ardı edilir. İkinci olarak da ülkeler arası regresyonlar uzam korelasyonu (spatial correlation) sorunundan muzdariptir. Yani komşu iki Afrika ülkesi olan Mali ve komşusu Burkina Faso, kurumların ötesinde birbirleriyle olan yakın ilişkileri ve ortak yönleriyle de gelişme patikasında aynı kaderi yaşamaya meyilli olacaklardır. Bu iki mesele yüzünden kurumların gelişmeyi açıklamadaki istatistiksel gücü azalacaktır.

AJR'ın iddiası kurumların tüm ülkeler için iktisadi gelişmeyi etkilemede başat olduğudur. Ancak Grafik 1'de görüldüğü gibi medyan altı gelire sahip ülkeler için kurumlar için bir gösterge olan "hukukun üstünlüğü" ile kişi başına düşen GSYH (gelir) arasında bir korelasyon yoktur. Tüm ülkeler örneklem olarak alındığında bu korelasyon açık şekilde görülmektedir. Aslında bu eksikliğin açıklaması AJR külliyatında vardır. Eğer hukukun üstünlüğü gibi kurumlar aynı zamanda bir kamu malı özelliği taşıyorsa

Grafik 1: Medyan Gelir Altı Ülkeler ve Hukuk Üstünlüğü Endeksi

ve kamu malları ancak bir eşik maliyetten sonra artan getirilere tabii ise (increasing returns to scale) yoksul ülkelerin bu eşığı aşamaması beklenebilir.

Bu eleştirimizin daha sağlam ampirik gösterimi için Luo ve Wen (2015)'e bakılabilir. Panel veri teknikleri kullanarak kurumların sanayileşmiş ülkelerin iktisadi büyümesinde etkili olduğunu ama azgelimiş (tarıma dayalı) ülkelere bu etkinin istatistiksel olarak anlamsız olduğunu göstermişlerdir.

Durlauf (2020) kurumların iktisadi performansına etkisini ampirik olarak göstermeye çalışan AJR külliyatındaki

sorunları detaylı şekilde ele alır. Sonuçta ampirik bulguların zayıflığını vurgulasa da eleştirenlerin kendi kuramları ve ampirik dayanakları ile daha güçlü bir açıklama çerçevesi sunamadıklarının altını çizer.

2.2. Modellerin Zımnı Varsayımları

AJR külliyatında kurumlar baştan tanımlıdır; örneğin özel mülkiyet kurumu ya da demokrasi. Şimdi bizim anladığımız gibi tam teşekküllü halleriyle varsayırlar.

Kurumlar yukarıdan aşağı ve ideal tip olarak ele alınırlar. Bu kurumların en baştaki halleriyle nasıl zuhur ettiği sorgulanmaz.

Tasarım ürünü oldukları için oyun kuramında, çatışma içinde olsalar da optizimasyon yapan grupların eylemleri sonucu bir denge çözümü olarak seçilirler. Bu mesele hakkındaki eleştirilerimizi başka bir alt bölümde tartışacağımız için bu haliyle kurumlar üzerine külliyattaki bazı çalışmalara ve modellere odaklanacağız.

Acemoglu ve Robinson (2001b) siyasi geçişler -otoriterlik ve demokrasi arasında- üzerine kurulu, dolayısıyla kurumların değişimiyle ilgili model içerir. Model, devrim tehdidi, krizler, ve eşitsizliği de içeren zengin bir modeldir. Bizim üzerinde duracağımız nokta modelin

kuruluşundaki varsayımlardır. Birinci varsayım, elitlerin (zenginlerin) sayısının halktan (fakirlerden) çok daha az olduğudur. Makul bir varsayım. İkinci varsayım aynı zamanda tüketim malı da olan yegane üretimin sermayenin doğrusal bir fonksiyonu olmasıdır. Bulunulan duruma bağlı, normal ya da kriz durumu, üretim yüksek ya da düşük olabilir. Üçüncü varsayım demokraside vergilerin medyan seçmen, yani halk, tarafından belirlendiğidir. Dördüncü varsayım, halkın belirli bir bölümü katılırsa devrimin başarılı olacağı ve devrim sonrası elitlerin tüm gelirlerini kaybedeceğidir. Bu varsayım bir eki vardır, başarılı olsa da devrimin bir maliyeti vardır ve halkın geliri düşebilir.

Benim için kritik varsayım elitlerin üretimidir. Elitler halk olmadan nasıl üretim yapmaktadır? Muamma. Toprak sahibi de olsalar fiziki sermaye sahibi de olsalar, halkın emeği olmadan bir üretim yapmaları olanaksızdır.

Masum olmayan ikinci varsayım, demokraside vergilerin düzeyini halkın belirlemesidir. Hiçbir demokraside halk vergilerin düzeyini doğrudan belirlemez, siyasi partilere (ya da başkanlık sistemlerinde adaylara) oy verirler. Vergilerin halkın istediği şekilde belirlenmesi için gerçekte başka farklı kurumsal düzenlemelere gereksinim vardır.

Acemoglu (2003), neden Siyasi Coase Teorem'in geçerli olmadığına açıklandığı çalışmadır. Bu çalışmadaki model ve varsayımlarına bakalım. Bu modelde üretim ve tüketim aynı şeydir. Üretimi (geliri) belirleyen faktör emek (effort) ve doğal kaynaklardır. Gelelim kritik varsayıma. İkinci bir piyasa dışı ve geri-teknoloji içeren üretim olasılığı daha vardır. Bu piyasa dışı gelir her nasılsa vergilendirelemez. Bu düpedüz enformel sektör ve enformel kurumların varlığını varsaymaktır. Sormamız gereken bu ikinci üretim biçiminin neden ve nasıl var olduğudur. Çalışma kapsamını az gelişmiş ülkelere sınırlamadığına göre bu durum gelişmiş ülkelerde de geçerli olmalıdır. Neden ve nasıl?

Neden sorusu sonradan ortaya çıkıyor. Piyasa dışı gelir halk için pazarlık gücünü belirleyen dayanak noktasıdır (fallback option). Eğer halk piyasa teknolojisi (daha verimli) ile üretim yaparsa oluşacak fazla gelirin paylaşılması için bir pazarlık mekanizmasıdır kurumlar. Ancak, elitler halka bu yönde fiiliyatta teşvik verse de bu taahhüt geçerli olamaz. Çünkü, bir sonraki evrede (yüksek gelir üretilmişken) elitin çıkarı yüksek vergiler koyup kendi çıkarını maksimize etmektir. Halk da bunu bilir. Tüm sistem değişmedikçe (demokrasiye geçilmedikçe) ve bu zımni anlaşmayı zorunlu kılacak bir üçüncü taraf olmadıkça (ki bu olanaksızdır

çünkü elit devlettir) etkinsizlik kaçınılmazdır. Üretim etkinliği bölüşümden bağımsız olamaz. Modelin temel (piyasa ve vergi dışı üretimin varlığı) varsayımı benim için fena halde sorgulanır olsa da modelin sonucu kesinlikle doğrudur.

Acemoğlu ve Robinson (2008)'deki model hem çok daha kompleks hem de daha radikaldir. Birinci varsayım tercih (preference) fonksiyonunun (1) (gelecekteki değeri şimdiki değere indirgeyen oran) (2) tüketim malı ve (3) kamu malı içerdiğidir. Kamu malı ilk kez karşımıza çıkar. Elit ve halk (vatandaşlar) vardır; yine halk kalabalık elitler azdır. Ve bu iki grubun tüketmek istedikleri kamu malları da farklıdır. İkinci ve kritik varsayım, iki tür iktisadi kurumun (ve dolayısıyla bunlara karşılık gelen politik kurumların, demokrasi ve otoriterliğin) varlığıdır; rekabetçi ve sömürücü. İlkinde halk marjinal emeğinin üretim karşılığını (marginal product of labor) alırken, elitlerin hiçbir getirisi yoktur. İkincisinde, elitler ücreti, politik güçleriyle marjinal emeğin üretim karşılığında daha düşük tutar. Bu ikinci durum zımni bir Marksist model gibidir; Acemoglu ve Robinson (2008) açık açık ortaya koymasa da örneğin feodalizmdaki serflik gibi koşuldur bu durum. Haftanın bir kaç gününü lord için çalışmak zorunda olan serf doğal olarak marjinal emeğinin üretim

karşılığını alamaz. Bu sömürü Parametrenin matematiksel ifadesi vardı yazıda o kaybolmuş, ile gösterilmektedir ve bu parametre büyüdükçe halkın gelir payı artıp sömürü azalmaktadır. Üçüncü varsayım, bu sömürücü kurumsal düzenlemenin üretimde de kayba yol açacağıdır. Dördüncü varsayım, elitlerin ve halkın de facto politik güçlerini artırmak için yatırım yapabildikleri ve bunun için kaynak ayırmaları gerektiğidir. Ancak bu yatırımların politik güç olarak çıktıları asimetriktir. Elitler politik yatırımlarını doğrusal bir biçimde politik güce çevirebilseler de halk için bu doğrusal politik güç elde etme biçiminin yanında kolektif eylem sorununu çözmek ek bir mekanizmadır. Ancak bu mekanizma rastsal bir parametre barındırır. Her koşulda halk kolektif eylem sorununu çözemeyebilir. Halk demokrasilerde sayısal çoğunlukları sayesinde de politik güce sahip olurlar, bu parametre de (η) olarak ele alınır. Sonuncu varsayım ise politik gücü daha fazla olan grubun başlangıç evresinde kamu malını ve vergi düzeyini belirlediğidir.

Bu modeli, dinamik oyun kuramı çözümlemesi kullanarak iktisadi kurumların sürekliliğini (politik kurumlar değişse de) açıklamak için kullanırlar. Otoriterlik son bulsa da halkın refahı değişmeyebilir; rekabetçi kurumlar oluşmayabilir. Politik kurumlar demokrasiye

evrildiğinde rekabetçi iktisadi kurumların sürekliliğinin sağlanması için başlangıçta ya λ parametresinin yüksek olması, ya da η parametresinin yüksek olması gereklidir. Buna örnek olarak yine İngiltere'yi, Şanlı Devrim (1688) sonrası parlamentonun güç kazanması ve eski tekelci şirketlerin ayrıcalıklarının kaldırılması gösterilmiştir. Benim açımdan bu örnek pek ikna edici değildir. 1860'lara kadar İngiltere'de reel ücretler anlamlı bir düzeyde artmamıştır. Rekabetçi piyasalar da ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır.

2.3 Mekanizmalar Eksik

AJR iyi kurumların fiziki ve beşeri sermaye birikimini, ve toplam faktör verimliliğini artırarak iktisadi gelişmeyi etkilediğini iddia ederler. Vurguladıkları temel mekanizma kurumların müteşevvik (incentive) yapısını değiştirmesidir. Adım adım bunun nasıl olduğu külliyat için hiçbir zaman açıkça ifade edilmez. Girişimcilerin ve çalışanların bunu doğal olarak yaptığını varsaymamız beklenir. İki ülke düşünelim, gelir düzeyleri aynı, sermaye stokları aynı olsun; hem fiziksel hem de beşeri sermaye stok düzeyleri. Bir ülkede kurumlar iyi diğerinde kötü olsun. Hangi mekanizmalarla iyi kurumlara sahip ülke toplam faktör verimliliğini artırır? Bunun cevabını bilmiyoruz. Ya da basitçe soralım, iyi kurumlara

sahip olan ülkenin kapitalistleri neden daha fazla tüketim yapmak ya da servet birikimi yapmak yerine sermaye birikimi yapar veya yenilik peşinde koşar? AJR'ın bu soruya yanıtı da rekabet kurumları olabilir. O zaman rekabet kurumlarını neyin açıkladığını sormak zorunda kalırız. Bu böyle gider.

AJR'ın iddialarını kabul etsek bile açıklayamadığımız meseleler vardır. Bir ülkede iyi kurumlar varsa bu durum tüm ülke ve tüm firmalar için geçerlidir. O zaman neden ülke içi ve firmalar arası bu denli gelir (iktisadi performans) farklılığı vardır? Öyle ki kimi ülkelerde ülke içi bölgesel gelir farklılıkları beş hatta on kat civarındadır. Firmalar (aynı sektörde olsalar dahi) çok farklı düzeyde verimliliklere sahiptir. Firmaların tabii olduğu kurumları aynı olduğuna göre bu verimlilik farkı başka etkenlerden (sermaye ya da teknoloji düzeyleri) kaynaklanıyorsa, bu etmenler neden farklılaşmaktadır? Firmaları farklı farklı etkileyen farklı ölçekte başka kurumlar da mı vardır?

Bu eleştireye kısmi yanıt bulabileceğimiz bir çalışma Acemoğlu ve Dell (2010)'dur. Bu çalışmada "yerel kurumların", yerel düzeyde kolektif karar alma biçimlerine denk geldiğini ve iyi yerel kurumları olan şehirlerde daha kaliteli ve fazla "kamu malı" sağlandığını, bu sayede de yerel düzeyde

ekonomik performansı kurumların etkilediğini ampirik olarak göstermeye çalışırlar.

Yerel kurum nedir? Derebeylik mi, 21. yüzyılda? Çalışmalarında kamu malı olarak yollardır.

Yerel elitler ya kendi aralarında anlaşıp merkezi otoriteden talep ederek ya da kendileri bu yükün altına girerek yollar yapmakta, bu sayede de iktisadi performans ve gelir artmaktadır. Yerel elitlerin eşgüdümünü sağlayan kurum ne menem bir şeydir? Yerel mali özerkliği sağlayan politik yapılar mıdır mesela?

Kurumların beşeri sermayeyi artırmayı teşvik edici rolü üzerindeki iddiasının karşısına Galor, Moav ve Vollrath (2009)'un çalışmasını koyabiliriz. Toprak sahipliğinin eşitsiz olduğu durumlarda beşeri sermaye kurumlar iyi olsa da gelişmeyebilir. Toprak sahipleri için beşeri sermayenin marjinal getirisi (tarımda artan emek verimliliği) marjinal maliyetinden (vergiler ve artan ücretler) daha düşüktür. Sanayiciler beşeri sermayeyi artırmak istese de eğer siyasi güç toprak sahiplerindeyse, toprak sahipleri buna mani olurlar. Türkiye'de Köy Enstitüleri'nin kapatılması toprak sahiplerinin beşeri sermaye düşmanlığını ayan beyan ortaya koyan bir örnektir.

2.4 Kurumların Fırsat Maliyeti

AJR külliyatının kurumlara odaklanırken halının altına ittiği

iki temel hususu irdeleyeceğiz. Bunların birincisi iyileştirilecek optimal kurumun seçilme zorluğudur. İkincisi ise, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kurumsal iyileştirme yaparken hesaplamaları gereken fırsat maliyetleridir.

Türkiye'de ekonomik kalkınma kurumların kalitesini arttırarak gerçekleşecekse iki önemli soru ön plana çıkmaktadır. Birincisi: hangi kurumları iyileştirmeli? İkincisi ise: seçilen kurumların iyileştirilmesinin maliyeti nedir? Kurumlar yazınında kullanılan belli başlı kurum endekslerine (hukukun üstünlüğü, yolsuzluk v.b.) bakarak Türkiye'nin kurumsal kalitesini yaklaşık olarak belirlememiz mümkün. Asıl önemli olan bundan sonra ne yapılacağıdır.

Mesela ekonomik kalkınma yolunda Finlandiya'nın sahip olduğu hangi kurumu benimseyip Türkiye'deki muadil kurumu değiştireceğiz sorusunun cevabı net değildir. Çünkü kurumlar da mal ve hizmetler gibi kıttır ve aynı işlevi görebilecek farklı kurumlar vardır. Hatta bazı kurumlar birbirleriyle tamamlayıcılık ya da ikame edicilik özelliği gösterirler. Fakat kurumsal yazında optimal kurumun nasıl seçileceğine dair ekonomik politika yapıcılarının yazılmış reçete bulunmamaktadır.

Rodrik (2008)'in belirttiği gibi az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler ikinci-en-iyi ortamında kurum seçmek

zorundadırlar. Aslında soyut bir “doğru kurum” optimizasyonu yoktur. Elitler kurumları ancak toplumsal baskı sonucu köşeye sıkıştıklarında değiştireceklerse durum daha vahimdir. Önce kolektif eylem meselesi halledilmelidir.

Acemoğlu ve Simon (2005) “Unbundling Institutions” çalışmasında özel mülkiyeti korumaya yönelik kurumları sözleşmenin uygulanmasına (contract enforcement) yönelik kurumlara göre daha etkili olduğu sonucuna varmıştır. Yukarıdaki eleştirilerimiz baki kalmak üzere bu sonucun doğru olduğunu kabul edelim. Bu durumda özel mülkiyete yönelik en önemli kurumun hangisi olduğunun tespiti yapılmalıdır. Bu tespiti yapmak ise hiç kolay değildir. Örneğin tarımın baskın olduğu kırsal alanlarda sözleşmenin uygulanması ve toprak mülkiyeti ile ilgili kurumlar siyasi kurumlarla birbirlerinden ayrılmalari imkansız bir biçimde etkileşimde bulunmaktadır.

Gana'da firmalar ödeme anlaşmazlığı olduğunda ticaret mahkemelerine başvurmak yani formal hukuk sistemini kullanmak yerine enformel kurallara dayanarak uzun dönemli iş ilişkilerinde ödeme yapmayan firmaları cezalandırmaktadırlar.

Aynı kurum Vietnam'da da geçerlidir. Fark Vietnam'ın %8 büyüdüğü dönemde Gana'nın neredeyse anlamlı bir büyüme

Tablo 1: Ülkelerin 1984–2008 Kurumsal Gelişme Hızlarıyla Hükümet Etkinliği’ni Belirli Bir Seviyeye Çıkarmak İçin Gereken Süre, Yıl

Ülke (2008 Değeri)	Medyan Ülkeye Yetişmek: 4,19 (Cezayir 4,17)	%75’lik Dilimdeki Ülkeye Yetişmek: 5,25 (Meksika 5,25)
Somali (0,83)	32	43
Venezuela (2,45)	17	27
Kenya (3,06)	11	21
Guatemala (3,17)	10	20

Kaynak: Pritchett v.d. (2010): 35

gösterememesidir (Rodrik (2008). Vietnam’da etkin işleyen enformel kurumsal düzenleme (şirketlerin ödemeyenleri bir daha iş yapmayarak cezalandırması), Gana bağlamında işe yaramamaktadır. Bu durumda Gana’nın formal sözleşme hukukuna ilişkin kurumları geliştirmeye çalışması zaten kötü olan enformel kontrolü daha da kötüleştirebilecektir. Gana’nın formal hukuk sistemini ABD gibi yapması yerine Vietnam’da düzgün işleyen (relational contracting) uzun dönemli iş ilişkilerini düzenleyen kurumları adapte etmesi daha mantıklı olabilir. Bu bağlamın ötesinde bir ülke için seçilecek kurumsal düzenlemelerin optimal olup olmadığı da bağlantılı ve tamamlayıcılık içerisinde olduğu kurumlar kümesiyle ilişkilidir. Doğru kurumları bulmanın kolay bir reçetesi yoktur (Duman ve Özgüzer 2016).

Böylelikle birinci sorumuza yani hangi kurumların seçileceğine ilişkin karar vermenin ne denli zor olduğunu görmüş olduk. Gelelim ikinci sorumuza

yani maliyet meselesine. Hukukun üstünlüğü kurumunu tartışmaya devam edelim. Adaletin sağlandığına dair bir normun oluşması için pratikte davaların zamanında ve olabildiğince hakkaniyet içerisinde bitirilmesi elzemdir. Bu mecburiyet ancak belirli bir kıt kaynağın adalet sistemine tahsisi ile mümkündür. Hakimi, savcısı ve mübaşiri eksik ya da hakkaniyetten yoksun adalet aksamaya mahkumdur. Hakim başına düşen icra dosya sayısının inanılmaz boyutlara geldiği bir ülkede adaletin kurumsal düzeyi iyi sayılamaz. Ancak mesele sadece icra dosyaları ile ilgili değildir. Güvenin az olduğu ve azaldığı tüm ortamlarda iktisadi sözleşmelerin yargıya taşınma olasılığı çok artar. Kaynaklar bu yüke yetmez.

Wen (2015: s.146)’in verdiği bilgilere göre ABD’de kamunun kişi başına düşen adalet harcaması 1500 dolardır. ABD nüfusunun Türkiye’nin 4 katına yakın olduğunu varsayarak Türkiye’de buna eşdeğer harcamanın 400 dolar civarında olması gerektiğini söyleyebiliriz. Ne var ki 2014 rakamlarına göre

Adalet Bakanlığı bütçesinden kişi başına düşen harcama sadece 40 dolardır. On katlık artışı sağlamanın fırsat maliyeti elbette ki çok yüksek olacaktır.

Fırsat maliyetinin diğer bir vechesi kurumların doğrusal iyileşme süreçleriyle ilgilidir. Aşağıdaki Tablo 1’de bazı az gelişmiş ülkelerin kurumlarını gelişmiş ülke kurumlarının seviyesine çıkarmaları için gereken süreler verilmiştir.

Türkiye’nin durumunu paralel bir bağlamda ele alalım. Örneğin, “görelî devlet kapasitesi” kurumunu Finlandiya seviyesine çıkarması için gerekli zamanı, bugüne dek gösterdiği dinamiklerinden çıkarmaya çalışalım. Kugler ve Tammen (2012) veritabanında yer alan değerlere göre Türkiye’nin devlet kapasitesi 1960 yılında 0.739 iken 2011 yılında 0.931 olmuştur. Finlandiya’nın 1960 yılındaki değeri 1.139’dur.

Türkiye’deki Devlet kapasitesindeki 1960 yılından 2011 yılına iyileşme hızı göz önüne alındığında, Finlandiya’nın 1960 yılındaki

seviyesine çıkma süresi yaklaşık 50 yıl olacaktır. Devlet kapasitesindeki iyileşmenin maddi temellerinin de vergi gelirlerinin GSYİH'ya oranına dayandığı varsayımıyla, doğrusal bir çıkarım yaparsak 50 yıl sonra vergi gelirlerinin GSYİH'ya oranının % 67'ye ulaşması gerekir. Hem süre hem de gerekli kaynak açısından imkansız yakın bir beklentidir bu.

İktisatçılar öğrettikleri fırsat maliyeti kavramını gelişme konusunda verdikleri tavsiyelerde ve modellerde göz ardı etmektedirler. Marjinal katkısı belirsiz olan kurumların iyileşmesi çok uzun bir süre ve çok büyük bir külfet gerektirmektedir.

2.5 Kurumlar Hala Müphem

“Toplumları ayakta tutan kurumlardır, tabii kurumları ayakta tutan birşeyler olduğu sürece.” Elster (1989:98)

Kurumların iktisat ve toplum için önemi yüzyıl öncesinde Weber, Veblen ve Commons tarafından zaten öne çıkarılmıştır. İşin zorluğu üzerinde anlaşılabilen bir tanımın ve araştırma nesnesinin olmamasıdır. AJR için kanunlar kadar siyasi yapılar da birer kurumdur. Örneğin, anayasa kadar parlamenter ya da başkanlık sistemi de birer kurumdur. Acemoğlu v.d (2019)'a göre demokrasi pek çok kurumu -serbest seçimler, yürütücü organların sınırlandırılması, genişletilmiş siyasi haklar gibi-

içeren bir üst kurum. Formel ve enformel kurumlar vardır. Enformel kurumlar daha da muallaktır.

Dahası teknolojiye ya da rekabete dair iktisadi politikalar bile birer kurumdur. Ama en önemlisi devlet bir kurum mu bir örgüt mü belli değil. Dahası Acemoğlu ve Dell (2010)'da yerel kolektif aktörlerin nasıl karar aldığını belirleyen kurumlardan bahsediliyor. Nedir bunlar, belli değil. Yerel kamu mallarının arzı ve etkinliğiyle ilgili olduklarını iddia ediyorlar. Ama nasıl?

AJR külliyatında piyasalar, devlet kurumları ve aradaki pek çok düzeyde kurumlar vardır. Piyasa nasıl bir kurumdur mesela? Kim tasarlamıştır? Loncalar ve vakıflar da kurumdur AJR külliyatında. Ama bunlar piyasalara ve hukuğun üstünlüğü gibi soyut kavramlarla bir benzerlik taşımazlar. Kolektif eylemi destekleyen kurumlardan bahsederler. Bunlar ne menem şeylerdir? Anayasa da demokrasi de birer kurumdur. Silahlı kuvvetler bir kurum mudur? Ya firmalar ya da ücretli emek?

Elinde çekiç olan kişinin her yerde çivi görmesine benzetiyorum biraz. Gerçekten de kurum kavramının üzerinde anlaşılan bir tanımı yoktur ne yazık ki. Örneğin yarıcılık (sharecropping) ya da mirasın en büyük erkek çocuğa gitmesi (primogeniture), yazılı olmayan enformel kurumlardır. Ama bunlar elitlerin tasarımı değil işbirliği ve eşgüdümün olmadığı

bir toplumsal bağlamda adem-i merkezîyetçi pratiklerin sonuçlarıdır (Belloc ve Bowles 2017).

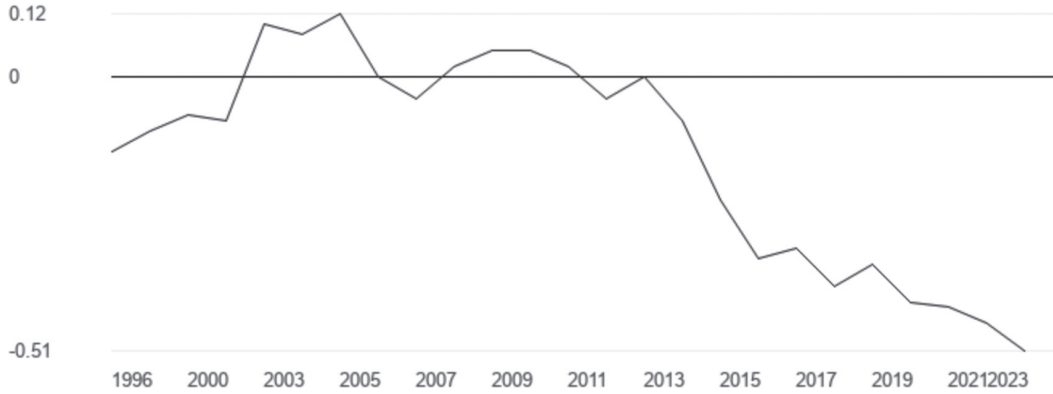
Masahiko Aoki ya Elinor Ostrom için kurumlar aşağıdan yukarı pratiklerle oluşan kararlı yapılardır. Bir kere oluştuklarında kişilerin veya organizasyonların oyunun kurallarına dair beklentilerini şekillendirerek süreklilik gösterirler.

2.6. Ülke Örnekleri

AJR için temel iddia modellerindeki ideal tiplere benzeyen ülkelerdeki tarihsel süreçlerin iddialarına uygun olduğudur. İngiltere, İsveç, Güney Afrika Cumhuriyeti, Botswana, Japonya ve Güney Kore ayrıntılı olarak ele alınan ülkeler grubundadır. İdeal tiplerden uzaklaştıkça kuramların açıklayıcılığı ne yazık ki azalmaktadır.

Örneğin, Türkiye'de hukuğun üstünlüğü -eğer bir kurumsa- süreklilik göstermek bir yana otuz yıl gibi kısa bir dönemde çok büyük bir düşüş göstermiştir. Aynı otuz yılda iktisadi performans -kişi başına düşen GSYH büyüme hızı- son yüz yıllık ortamlarından pek de sapmamıştır. Acemoğlu ve Üçer (2020) kurumların kötüleştiği bu son dönemi kalitesiz büyüme dönemi diye adlandırmayı seçmişlerdir. Ancak kurumların bu denli hızlı kötüleşebilmesinin kuramlarına nasıl uyduğunu ve kalitesiz de olsa ekonomik büyümenin

Hukuk Üstünlüğü, Türkiye (Kaynak World Development Indicators)

sürmesinin nasıl mümkün olduğunu -modellerine uygun bir şekilde- açıklamamışlardır.

ABD'ye bakalım. 18. yüzyıla kadar kendisi kısmi sömürge olan ABD'nin kapsayıcı kurumlar geliştirmesi, sivil toplumun güçlenmesi ve devlet kapasitesinin gelişmesi 19. ve 20. yüzyıla yayılan süreçlerdir. Ancak ABD bunları yaparken özellikle de 20. yüzyılın ikinci yarısında hegemon devlet konumundadır. Bu konumunu sağlayan askeri gücü yanında iktisadi gücü olmuştur; iktisadi gücü sağlayan da sanayisiydi. Ne var ki ABD sanayisi serbest piyasa kurumlarıyla gelişmemiştir.

Sylla (2024) ABD'dek sanayi gelişimi için Alexander Hamilton'un Raporu'nun önemini altını çizer.

ABD, 1790 yılında emek ve sermayenin az toprağın bol olduğu bir ülkedir. Adam Smith ve ABD kurucularının bazıları, karşılaştırmalı rekabet avantajı gereği ABD'nin tarıma

odaklanmasını savunmuşlardır. Alexander Hamilton ise tersine gümrük vergilerinin artırılarak büyük bir sanayi atılımının yapılması gerektiğini iddia eden bir rapor hazırlamıştır. ABD kongresinde kabul edilen raporun tavsiyeleriyle 19. yüzyıl ABD için devasa bir sanayi büyümesine eşlik etmiştir. Sanayi üretimi 1915 yılında 1790'daki düzeyinin 455 katına çıkmış, ABD tek başına tüm dünya sanayi üretiminin üçte birini karşılar hale gelmiştir.

Henüz İç Savaş yaşanmamış ve kölelik özellikle güney ABD'de devam ederken sanayi politikası devreye girmiştir. Yani kapsayıcı siyasi ve iktisadi kurumları yokken tarım yerine sanayi tercihi belki de ABD'nin kaderini belirlemiş ve iktisadi refahı sağlayan gelişme olmuştur.

Çin ve Hindistan'ın kurama aykırı durumunu ilk yazıda zaten belirtmiştik. Hindistan'ın görece kapsayıcı siyasi kurumları olmasına rağmen

-AJR'nin iddiasına göre kast sistemi nedeniyle- iktisadi gelişimi kuramın beklentisine göre çok daha düşük kalmıştır. Çin ise düpedüz otoriter olsa da son kırk yılda iktisadi mucizeler yaratmıştır.

3 Tartışma ve Beklentiler

3.1 Tercihlerin İçselliği

AJR külliyatında kurumlar-teknoloji ve kurumlar-kaynak dağılımı (endowment) eksenlerinde önemli çalışmalar vardır. Örneğin, gelir eşitsizliği ya da toprak reformu gibi değişkenlerin kurumlarla olan karşılıklı ilişkisi irdelenmiştir. Ancak tercihler (özellikle de toplumsal tercihler -social preferences-) ile kurumlar arasındaki karşılıklı eş-evrimsel süreç eksik bırakılmıştır. AJR külliyatında tüm aktörler bireysel çıkarlarını optimize ederler. Diğerkamlık gibi toplumsal tercihlere sahip

bireysel ya da kollektif aktörler yer almaz.

Bowles (2004) ve Fehr ve Charness (2024), fedakarlık (altruism), adalet (fairness), karşılıklılık (reciprocity) ve başkalarının refahı için endişe (other-regarding preferences) gibi sosyal tercihlerin kurumların nasıl işlediği ve evrimleştiği konusunda temel faktörler olduğunu vurgulamaktadır. Bu tercihler, kurumlar içindeki bireysel davranışları etkiler ve sonuçları tamamen faydacı veya güç merkezli bir görüşün gözden kaçırabileceği şekillerde şekillendirir.

AJR'ın çalışmaları kurumların maddi ve güç dinamiklerine dair değerli içgörüler sunarken, sunulan kaynaklar, kurumların nasıl çalıştığını ve evrildiğini anlamak için sosyal tercihlerin önemli bir tamamlayıcı olarak ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. Sosyal tercihleri kurumsal analize entegre etmek, bireysel davranış, sosyal normlar ve kurumsal yapılar arasındaki karmaşık etkileşimin daha eksiksiz ve ayrıntılı bir şekilde anlaşılmasını sağlar. Beklentimiz bir vadede bu meselenin de ele alınmasıdır.

AJR kurumları bir hiyerarşik yapı içinde ele alır. Ancak makro kurumlardan meta kurumlara (global kurumlardan yerel kurumlara) geçildikçe hiyerarşi önemsizleşir. Aktörler farklı siyasi, iktisadi ve toplumsal bağlamlarda

iç içe geçmiş oyunlara dahil olurlar. Bu oyunların kuralları olan kurumlar da stratejik tamamlayıcı ya da stratejik ikame edici olmaları bakımından farklı evrimsel (dinamik) süreçlere tabii olurlar. Modelleme karmaşılaşır. İşin içine ağ kuramı (network theory) ve evrimsel oyun kuramı dahil olmalıdır. Ağ kuramı (network theory) ve oyun kuramı konularında usta olan Acemoğlu'ndan bu yönde beklentilerimiz büyüktür.

3.2 Firma Kuramı: Kapitalizm ve Gerçek Demokrasi

AJR külliyatı eğer ülkelerin iktisadi performansları ile kurumlar arasında ilişki üzerine inşa edilmişse, aynı fikrin organizasyonlar ve firmalar için de geçerli olması beklenir. Organizasyonlar ve firmalarda da elitler ve diğerleri (çalışanlar) vardır. Bu yapılarda da kapsayıcı ve dışlayıcı kurumlar oluşabilir.

Acemoğlu ve Newman (2002), Acemoğlu'nun ana fikirlerinden bazılarının kısmen işgücü piyasası ve firmalar bağlamında bir yansımasıdır. Yüksek ücretler net üretimi artıracaktır. Bunun nedenleri ise (1) yüksek ücretin daha fazla çalışmayı teşvik etmesi, (2) firmaların gözetleme (monitoring) için harcadıkları ve üretime gitmeyen kaynakları azaltmasıdır.

AJR külliyatının firmalar için mantıksal sonucu "demokratik" hatta çalışanların idare ettiği

firmalar (labor-managed firms) olmalıdır. Eğer bölüşüm ve etkinlik birbirinden ayrılmaz süreçlerse üretimde başat olan çalışanların (özellikle de enformasyon bazlı sektörlerde) teşvik mekanizmasını düzenleyen kurumların sermaye değil emek yanlı olması gerekir.

Bu aslında AJR külliyatında belirgin bir gerilimdir. Pek çok çalışmada İsveç ve kurumları övülür ve örnek gösterilir. Ancak iş İsveç sendikalarının Meidner Plan'ına geldiğinde AJR'ın tepkisi tamamen işverenlerin (elitlerin) lehinedir. Bu plana göre işçi fonları zamanla firmaların hisselerini alacak ve yönetim kurullarında söz sahibi olacaklardır. AJR bunu sivil toplumun aşırı güç kazanması olarak resmeder !

3.3 Kurumlara Alternatif Yaklaşımlar

Genelde toplumun özelde iktisadın da dinamiklerinin gerçekleştiği beş temel bağlam vardır. (1) Çatışma (conflict), (2) Rekabet (competition), (3) Koordinasyon (coordination), (4) Yardımlaşma (cooperation) ve (5) Kollektif eylem (collective action). Kurumlar bu beş bağlamda da toplumun ve iktisadi hayatın iskeletini oluşturur ve Elster'in deyişiyle toplumları ayakta tutar. Dahası bu beş bağlamda hem formal hem enformel kurumlar olabilir. AJR enformel kurumların varlığını ve önemini yadsımasa da merkeze aldığı kombinasyon

çatışma bağlamındaki formal kurumlardır.

Kurumların toplum ve iktisat için önemini ortaya koymak demek bağlamlar arası etkileşimi (muhtelen doğrusal olmayan bir etkileşimdir bu) formal ve enformel kurumların tamamlayıcılık ya da ikame edicilik özellikleriyle her ülke için ayrı ayrı ele almayı gerektirir. Evlilik formel bir kurumdur. Ancak başlık parası enformel bir kurumdur. Bu ikisinin etkileşimi Türkiye’de başka kast sisteminin olduğu Hindistan’da bambaşka sonuçlar doğuracaktır.

Kurumlar çatışmayı çözmeye yönelik Nash denge sonuçları olmanın çok ötesinde bir çeşitliliğe sahiptir. Bir kez daha vurgulayalım, AJR kurumları “bir toplumdaki oyunun kuralları” olarak tanımlar ve kurumsal değişimi “az sayıda grubun ileri görüşlü temsilcileri” arasındaki pazarlık sonucu anlayan bir “politik ekonomi yaklaşımı” kullanır. Bu gruplar arasında politik elitler, vatandaşlar ve toplum içindeki farklı sınıflar bulunur. Kurumsal değişim, bu gruplar yeni kurallar üzerinde pazarlık yaptıklarında meydana gelir. Bu yaklaşım, değişimin önemli güce sahip aktörler tarafından yönlendirilmesi anlamında “yukarıdan aşağıya”dır.

Oysa Bowles (2004)’e göre kurumlar “çok sayıda miyopik insanın bireysel eylemlerinin büyük ölçüde beklenmeyen

sonucu olarak” ortaya çıkabilir. Bu görüş, değişimi yönlendiren aktörler arasında “asimetrik bilgi, sınırlı bilişsel kapasiteler ve (çoğunlukla) makro olmaktan çok yerel hedefler” vurgusu yapıyor. Üstelik Bowles(2004) hem “gruplar arası rekabeti hem de nüfus içindeki kurumsal geçişleri” tek bir evrimsel sistemin parçası olarak modeller. Kurumların değişimi bu durumda “aşağıdan yukarıya” olarak tanımlanmaktadır çünkü bireylerin davranışlarının daha geniş kurumsal ve kültürel değişime nasıl yol açabileceğine odaklanmaktadır.

Kurumsal değişim için doğrusal olmayan etkileşimler, grup seçilimi (group selection), ve rastsal davranış değişiklikleri merkezi olduğunda beş farklı bağlamda AJR’ın sunduğu optimizasyon temelli çerçeveye hem alternatif hem de tamamlayıcı bir araştırma programı ortaya çıkmaktadır. Uzun dönemde bu tamamlayıcı araştırma çerçeveleri kurumların iktisat ve toplum için önemini kavramada anahtar olacaktır.

4. Sonuç Yerine

İlk yazımda altını çizdiğim gibi AJR’ın Nobel alması son derece sevindiricidir. Siyasal iktisadın kurumlar aracılığıyla anaakım iktisadın merkezine yerleşmesi muhteşem olur.

Bu ikinci yazıda daha eleştirel bir çerçevede AJR külliyatında zayıf ya da eksik gördüğüm

temel noktaları tartışmaya çalıştım. Okuyucuları ikna edemesem de kafalarında yeni soru işaretleri oluşturabilmişsem başarılı sayabilirim kendimi.

Sonuçta tebrikler!

Eleştirilerimizin baki kalması şartıyla.

Kaynaklar

Acemoğlu D., Johnson S., ve Robinson J. A. (2001a), “The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation”, *American Economic Review*, 91 (5): 1370-1400.

Acemoğlu, D. ve Robinson, J. (2001b), “A Theory of Political Transitions”, *American Economic Review*, 91 (4), 938-963

Acemoğlu, D. (2003), “Why not a Political Coase Theorem”, *Journal of Comparative Economics*, 31, 620-652

Acemoglu, D., Johnson, S. ve Robinson, J.A. (2005), “Institutions as a fundamental cause of long-run growth”, *Handbook of Economic Growth* içinde, der. Aghion, P., Durlauf, S.N. vol. 1A. Elsevier, Amsterdam/London, pp. 385-472.

Acemoğlu, D. , Robinson, J. (2008), “Persistence of Power, Elites and Institutions”, *American Economic Review*, 98 (1), 267- 293

Acemoğlu D. ve Jackson, M. (2010), “Social Norms and the Enforcement of Laws”, *Journal of European Economic Association*, 15 (2), 245-295

- Acemoğlu, D. ve Dell, M. (2010), "Productivity Differences Between and Within Countries", *American Economic Journal: Macroeconomics*, 2(1), 169-188
- Acemoglu, D. ve Robinson, J. (2012) "Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty". New York: Crown Business.
- Acemoğlu, D., Gallego, F. ve Robinson, J. (2014), "Institutions, Human Capital and Development", *Annual Review of Economics*, 6, 875-912
- Acemoglu, D. ve Robinson, J. (2015), "The Rise and Decline of General Laws of Capitalism", *Journal of Economic Perspectives*, 29 (1), 3-28
- Acemoglu, D. ve Üçer, E. M., (2020), High-Quality Versus Low-Quality Growth in Turkey: Causes and Consequences, ch. 3, p. 37-89 in , *TURKISH ECONOMY AT THE CROSSROADS Facing the Challenges Ahead*, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., https://EconPapers.repec.org/RePEc:wsj:wschap:9789811214899_0003
- Acemoğlu, D. ve Robinson, J. (2024), "Culture, Institutions and Social Equilibria: A Framework", *Journal of Economic Literature*, <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/jel.20241680&from=f>
- Allen, R. C. (2009), "The British Industrial Revolution in global Perspective", Cambridge: Cambridge University Press
- Amsden, A. (2001), *The Rise of the Rest*, New York: Oxford University Press
- Aoki, M. (2001), *Towards a Comparative Institutional Analysis*, Princeton University Press
- Baland, Jean-Marie v.d. (2020), *The Handbook of Economic Development and Institutions*, Princeton University Press
- Baland, Jean-Marie v.d. (2020), "Economic Development and Institutions: An Introduction", Baland, Jean-Marie v.d (der.) *The Handbook of Economic Development and Institutions*, Princeton University Press, 1-22
- Bardhan P. (2016), "State and Development: The Need for a Reappraisal of the Current Literature", *Journal of Economic Literature*, 54 (3), 862-892
- Belloc, M. ve Bowles, S. (1017), "Persistence and Change in Culture, Institutions under Autarchy, Trade, and Factor Mobility", *American Economic Journal: Microeconomics*, 9(4), 245-276
- Bowles, Samuel (2004), *Microeconomics: Behavior, Institutions and Evolution*, Princeton University Press
- Bowles, S. ve Gintis, H., (1987), *Democracy and Capitalism*, Basic Books
- Duman, Alper (2024), "Kurumlar, İktisat ve Toplum için Önemlidir ama Nasıl?: Bölüm 1", *İktisat ve Toplum*, 170,
- Duman, A. ve Özgüzer, G. E. (2017), "Doğru Fiyatlardan Doğru Kurumlara: Büyük Yanılsama", Cömert, H., Özçelik, E. ve Voyvoda, E. (der.), *Kalkınma İktisadının Penceresinden Türkiye'ye Bakmak*, Ankara: İletişim Yayınları
- Durlauf, Steven N. (2020), "Institutions, Development and Growth", Baland, Jean-Marie v.d (der.) *The Handbook of Economic Development and Institutions*, Princeton University Press, 189-217
- Elster, Jon (1989), *Nots and Bolts for the Social Science*, Cambridge University Press
- Farrell, Henry (2016), "The Shared Challenge of Institutional Theories: Rational Choice, Historical Institutionalism, and Sociological Institutionalism", (Glückler, J., Suddaby, R., ve Lenz, R. der.) *Knowledge and Institutions*, Springer Nature
- Fehr, Ernst ve Charness, Gary (2024), "Social Preferences: Fundamental Characteristics and Economic Consequences", *Journal of Economic Literature*, <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/jel.20241391&from=f>
- Guiso, Luigi, Sapienza, Paulo ve Zingales, Luigi (2024), "Embedded Culture as a Source of Comparative Advantage", NBER Working Paper Series 33268, <https://www.nber.org/papers/w33268>
- Heldring, Robinson ve Vollmer (2021), "Inequality in Landownership, the Emergence of Human-Capital Promoting Institutions and the Great Divergence", *The Review of Economic Studies*, 76 (1), 143-179
- Kugler, J. ve Tammen, R., (2012), *The Performance of Nations*, Rowman & Littlefield
- Levi, M. (2013). Can nations succeed? Perspectives on Politics, 11, 187-192.

Luo, J. ve Wen, Y.

(2015), "Institutions Do Not Rule: Reassessing the Driving Forces of Economic Development." Working Paper No. 2015-001A, Federal Reserve Bank of St. Louis.

North, D.C. (1981), "Structure and Change in Economic History" New York: W. W. Norton.

Ogilvie, S. ve Carus, A. W. (2014), "Institutions and Economic Growth in Historical Perspective", Handbook of Economic Growth, Volume 2A, 413:513

Przeworski, A. (2004), "The Last Instance: Are Institutions the Primary Cause of Economic Development", European Journal of Sociology, 45 (2), 165-18

Pritchett, L., Woolcock, M. ve Andrews, M. (2010), "Capability Traps? The Mechanisms of Persistent Implementation Failure", Center for Global Development, Working Paper 234

Rodrik, D., Subramanian, A. ve Trebbi, F. (2002), "Institutions Rule: the Primacy of Institutions Over Geography and Integration in Economic Development", NBER working paper, October, No.9305.

Rodrik, D., (2008), "Second-Best Institutions", American Economic Review: Papers & Proceedings, 98:2, 100-104

Sylla, R. (2024), "Alexander Hamilton's Report on Manufactures and Industrial Policy", Journal of Economic Perspectives, 38 (4), 111-130

Wen Y. (2015), "The Making of an Economic Superpower Unlocking China's Secret of Rapid Industrialization", Working Paper No. 2015-006B, Federal Reserve Bank of St. Louis.

Son Notlar

1. Farrell (2016) bu temel meseleyi ayrıntılandırarak ele alır. Tabii ki Przeworski (2004) okunmalıdır.
2. Acemoglu ve Robinson (2015c)'de yer alan aşağıdaki alıntı Marx'taki ikiliği kendince aşma amaçlarını açıkça ortaya koyar. AJR için üretim ilişkilerini ifade eden kurumlar başat değildir.
3. "Marx'ın, üretici güçleri ve bazen üretim ilişkilerini kapsayan"alt yapı" ile politik kurumlar ve ekonomik kurumların bazı kısımlarını içeren "üst yapı" arasındaki ilişkiye dair kurduğu kesin formülasyonu konusunda bir fikir birliği yoktur. Komünist Manifesto'nun 1. Bölümünde Marx ve Engels, "Bugüne kadar var olan tüm toplumların tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihidir" diye yazmışlardır. Ancak buradaki fikir, anladığımız kadarıyla, "sınıf mücadelesinin" özerk bir tarihsel dinamiği temsil ettiği değil, daha ziyade üretim güçleri ile üretim araçlarının mülkiyeti arasındaki çelişkilerin bir sonucu olduğudur. Bazı yazılarında, örneğin Louis Napolyon'un 18. Brumaire'inde Marx, politikadan ve toplumun diğer yönlerinden üretim güçlerine geri bildirimde bulunulmasına da izin vermiştir. Ancak çalışmalarından, bunu ikinci derece bir etki olarak değerlendirdiği açıktır... Marx, kurumların merkezi rol oynadığı ve kendilerinin içsel olarak değiştiği bir yaklaşımı asla formüle etmedi."
4. Kalkınmayı, Japonya, Güney Kore gibi Asya ülkelerinden Brezilya ve Türkiye gibi ülkeleri de kapsayan farklı bir çerçevede yapmaya çalışan böyle bir çalışma için bkz. Amsden (2001).
5. Tek bağımsız değişken kurumlar

olsaydı ve kurumları da dışsal biçimde yerleşimcilerin ölüm oranı belirliyor ise, varyansın toplam açıklamasının ancak %25'i kurumlardan geliyor olmalıdır, $(0.40 \times 0.25 = 10)$.

6. Casey ve Klemp orijinal AJR (2001a)'de bulunan kurumlar regresyon katsayısının %35-40 daha düşük olması gerektiğini iddia etmektedirler.
7. Daron Acemoglu Nobel ödülü sonrasındaki söyleşilerinde öncelikli alanların yargı ve eğitim kurumları olduğunu iddia etmiştir.
8. Levi (2013: 308) , AJR için şunları yazar: "Kapsayıcı ekonomik ve politik kurumların nasıl ortaya çıktığını gördük. Ama neden zamanla varlığını sürdürüyorlar?" Bu iyi bir soru, ancak sorunlu bir ifadeye dayanıyor. Bize kapsayıcı ekonomik ve politik kurumların ortaya çıktığını gösterdiler, ama nasıl ortaya çıktıklarını değil. Süreci tanımladılar ve siyasi koalisyonları, çıkar gruplarını ve diğer seferberlik biçimlerini vurguladıkları harika örnekler sundular, ama bu tür kolektif aktörlerin nasıl ortaya çıktığı ve güçlerini nasıl artırdıkları konusunda politik bir analiz sunmuyorlar. Yazarlar basitçe kolektif aktörlerin varlığını varsayıyorlar veya başka hedefler için gerekli olan küçük kurumsal avantajların bir sonucu olarak güç kazanmalarını zaman içinde bir evrim sürecini tasvir ediyorlar.
9. Kurumsal kötleşmeye rağmen kredi genişlemesi ve inşaat sayesinde bu büyümenin gerçekleştiğini iddia etmektedirler (Acemoglu ve Üçer 2020).
10. Bu mesele için bkz. Gintis, Herbert (2016), Individuality and Entanglement, Princeton University Press